

Dees Maas

De wereld van Sofie van Jostein Gaarder is longitudinaliteit

De problemen in onze maatschappij laten zich maar al te vaak karakteriseren als problemen van het 'te veel'. We eten te veel, we werken te veel, we krijgen te veel informatie over ons heen, we drinken te veel en we kijken te veel tv. Zo bekeken, mogen we niet klagen. Maar toch. Er verschijnen óók *te veel* boeken op de markt en dat is pas een probleem. Een redelijk denkend mens streeft er al niet eens meer naar om al de titels bij te houden. Er is gewoon geen beginnen aan. Je kunt hooguit in een of twee van de vele verschillende 'literaturen', die de moderne lezer ter beschikking staan, werkelijk thuis zijn. In een willekeurige boekenwinkel voelt de alleslezer zich onrustbarend verdoofd door de steeds luider en verwarrender wordende klanken van de hoorn des overvloeds.

De volhouders onder ons laten zich hierdoor niet afschrikken. Voor hen is de boekenwinkel luilekkerland geworden. Zij eten zich iedere dag weer een beetje verder door de berg van rijstebrij, in het knagend besef dat ze die nooit helemaal zullen behappen.

Rozijnengevoel

Nu ben ik in mijn leven nog nooit op echte rijstebrij getraceerd, maar ik kan me voorstellen dat de alleslezer zijn onverschrokken reis enkel voortzet om de ware smaaksensatie te beleven. Hij zoekt die ene heerlijke rozijn, die op je tong smelt, je direct alle voorgaande brij doet vergeten en een gevoel van medelijden ten opzichte van de rest van de mensheid in je doet ontwaken: wat jammer, jongens dat jullie dit genoeg niet mogen smaken. Gelukkig beschikt het boek over een kwaliteit die rijstebrijrozijnen helaas missen: je kunt het met meerdere mensen 'eten'.

En soms kom je als lezer zo'n onvergetelijke vrucht tegen. Een boek waarbij je denkt: 'Zo, nu gaat heel Nederland vanmiddag even dit werk kopen en ik wil niemand meer op straat zien voor men het tot de laatste bladzijde verslonden heeft.' Een boek waar allicht het een of ander op af te dingen valt, maar waarvan je vindt dat niemand daarover mag zeuren; zo'n meesterwerk wordt maar eens in de vijf jaar geschreven: mond houden en lezen dus.

Gezien de kop boven dit artikel zal het al duidelijk zijn: het rozijnengevoel bekreep me tijdens het lezen van *De wereld van Sofie* van Jostein Gaarder. Koos Hawinkels schreef er al een en ander over in de eerste Tsjip van de vorige jaargang, maar als we in dit nummer door middel van verschillende artikelen de longitudinaliteit van het lezen dan toch onder de loep nemen, dan mag dit boek mijns inziens niet ontbreken. *De wereld van Sofie* is longitudinaliteit. Impliciet beschrijft het op voortreffelijke wijze hoe de mens zichzelf altijd ervaart als een vervolg op het verleden, als de kroost van reeds lang gestorven generaties. Het beschrijft bovendien hoe boeken en geschriften,

schrijvers en lezers al eeuwenlang de wereld om ons heen vorm geven. Onder andere door het lezen en heroverwegen van wat anderen voor hen hadden gedacht. In 550 pagina's voert Gaarder de lezer langs nu eens platgetreden, dan weer moeilijk toegankelijke wegen van de denkende mens, van oudheid tot heden. Hij verzamelde het verhaal van onze Westerse filosofie en schreef dat op volkomen heldere wijze neer. Vooral dat laatste maakt *De wereld van Sofie* uniek. Gaarder weet de logica van Aristoteles net zo makkelijk als Kierkegaards begrippenapparaat dicht bij huis te brengen. Zo dicht zelfs, dat je zijn 'filosofiecursus' - want dat is *De wereld van Sofie* toch eigenlijk - met een gerust hart aan de bovenbouw havo/vwo kunt voorschotelen, met rozijsengevoelgarantie voor de 'filo-soof' - iemand die naar inzicht streeft. Een leraar kon al een longitudinaal lesplan ontwikkelen om zijn leerlingen in te wijden in de elementaire beginselen van de filosofie, nu kan hij ook *De wereld van Sofie* aanschaffen.

Inhoud

Eigenlijk is de verhaallijn heel kort samen te vatten: In het begin van de maand mei loopt de veertienjarige Sofie Amundsen van school naar huis. Ze vindt een geheimzinnig briefje in de brievenbus. 'Wie ben jij?' Meer staat er niet op. Maar het is voldoende om Sofie aan het denken te zetten.

En daar heeft ze als enig kind, met een vader die op zee is en een moeder die werkt, alle tijd van de wereld voor. Gelukkig maar, want het zal niet bij dit eerste briefje blijven. De mysterieuze afzender, Alberto Knox, zal Sofie zelfs op een hele filosofie-cursus tracteren. En Sofie neemt alles wat hij haar vertelt - over Democritus, Plato, de barok, Hume, Kant en Darwin om er maar wat te noemen - in zich op met een aan het ongelooflijke grenzende gretigheid. Alberto Knox doceert Sofie in eerste instantie via brieven, later via een videoband en nog later door middel van gesprekken. Hij weet Sofie aan het twijfelen te brengen over de 'vanzelfsprekendheid van het bestaan'.

Maar dat is niet alles. Tijdens de filosofiecursus ontvangt Sofie geheimzinnige kaartjes van een majoor van het VN-bataljon dat in Libanon verblijft. Deze kaarten zijn door de majoor (Albert Knag) geschreven aan diens dochter Hilde. Maar waarom stuurt hij ze dan naar Sofie?

Uiteindelijk zal blijken dat 'de wereld van Sofie' slechts bestaat in de gedachten van Albert Knag, die zijn dochter Hilde op haar vijftiende verjaardag wil verrassen met een boek over filosofie. Opdat ze een historische achtergrond heeft op grond waarvan ze haar eigen keuzes kan maken en haar eigen denkwijze kan bepalen. Op haar verjaardag ontvangt ze een grote multomap met daarin het verhaal van Sofie.

Aan het einde van het boek lopen fictie en werkelijkheid in elkaar over. De romanfiguren Alberto Knox en Sofie Amundsen weten te ontsnappen aan het bewustzijn van hun schepper, de auteur Albert Knag. Ze komen terecht in een dimensie waar men het eeuwige leven bezit en kunnen zelfs Hilde en haar vader gadeslaan als die elkaar na lange tijd - vader was immers in Libanon - weer ontmoeten.

Kritiek

Zoals ik al zei kan er ook op een boek met rozijsengevoel heel wat af te dingen zijn. Bij *De wereld van Sofie* is dat zeker het geval. Geen van de personages wordt levendig. Sofie, haar moeder, haar vriendin Jorunn, Alberto, Albert en Hilde: alle personen blijven even vaag en vlak. Ze bestaan duidelijk slechts bij de gratie van een hoger doel: het schrijven van een aangename filosofiecursus. (En dat is Gaarder zonder meer gelukt.)

Het slot van het boek vind ik ronduit slecht. Het verhaal neemt een absoluut absurde wending. Nu geven irreële elementen niet direct redenen tot klagen, maar soms is het wel een hele makkelijke manier om een roman af te sluiten en dat gevoel bekruipt je bij het lezen van de laatste hoofdstukken. Ik betreur het dat Gaarder in die hoofdstukken een einde maakt aan de twijfel die de lezer ondertussen heeft omtrent het bestaan van Sofie en Alberto en de rol van de schrijvende majoor. Juist een filosofiecursus zou je boordevol vragen af moeten sluiten, maar die mogelijkheid wordt de lezer helaas ontnomen.

Tenzij je de vlucht van Sofie en haar filosofieleraar uit het allesbepalende bewustzijn van de majoor wilt vergelijken met een vlucht van de mens die zijn geloof in de vrije wil heeft verloren, maar toch een uitweg zoekt. In dat licht is het einde van *De wereld van Sofie* een aardig idee, maar dan nog blijft het een slecht uitgewerkt aardig idee.

De houding van Sofie ten opzichte van haar leraar en diens uiteenzettingen vind ik bovendien ongeloofwaardig. 'Sofie laat alles vallen voor haar filosofiecursus en vertrouwt haar geheimzinnige leraar eigenlijk van het begin af aan. 'Er mankeert niets aan mijn geheugen', roept ze ook nog regelmatig uit als Alberto even wat kennis opfrist. Aan dat van de lezer mankeert dan waarschijnlijk wél het een en ander, want ik vond het prima als Alberto zich herhaalde. En dat terwijl ik toch wel een en ander van de filosofie heb opgestoken en Sofie alles voor de eerste keer te horen kreeg.

En toch zijn dit allemaal zaken die je Gaarder maar al te graag vergeeft. Daar gaat het immers niet om. Het punt is dat hij op magistrale wijze de cultuurgeschiedenis en de filosofie van de oudheid tot heden voor ons op een rijtje zet in een boeiende, heldere stijl. Het leesbaar maken van diep-filosofische vraagstukken ligt hem zonder meer beter dan het schrijven van een literaire roman.

Didactiek

Maar hoe kun je zo'n pil van 559 bladzijden aan een groep lezers aanbieden? Voor een leeskring lijkt het me geen probleem. Dan lees je enkele hoofdstukken per keer en bespreekt de voors en tegens van de verschillende filosofieën. Het boek levert voldoende discussiestof op, beter nog, het bestaat er - zoals de filosofie - bijna uit.

Maar wat doet de docent? In de eerste plaats beginnen met de aanschaf. Het boek komt vast eens van pas wanneer je de beginselen van de romantiek of de renaissance snel duidelijk wilt maken. Voorlezen, de klas hangt aan Gaarders lippen en klaar is kees. Maar dan wel in de vwo-bovenbouw.

Bij een klassikale behandeling van het werk wordt het al moeilijker. Je kunt leerlingen nauwelijks verplichten het hele boek te lezen. Zelf de gemiddelde docent zal niet altijd voldoende tijd vinden om het boek helemaal geconcentreerd door te nemen. In mijn vriendenkring is het een beproefde methode om alleen de gedeeltes over Sofie en Hilde - die meestal aan het begin van een hoofdstuk staan - te lezen. Op die manier mis je natuurlijk wel de essentie van het boek, maar je bent zo in staat binnen enkele uren de verhaallijn te doorgronden. Vervolgens heb je een prachtig naslagwerk aan je boekenbezit toegevoegd.

Maar de eerste hoofdstukken (tot en met Democritus) kan een docent de leerlingen toch wel laten lezen. Als er dan twee zijn die het boek op hun lijst plaatsen is er toch sprake van een geslaagde missie.

Verder zijn er fragmenten in het boek, die gewoon vragen om een klasgesprek en/ of individuele opdrachten. Gezien de aard van het boek lijkt het me de belangrijkste doestelling tijdens lessen rond *De wereld van Sofie* om leerlingen aan het nadenken te zetten over de zogenaamde 'levensvragen'. Daar is de auteur duidelijk zelf ook op uit als het zijn lezers betreft. Wat dien aangaat hoeft een leraar eigenlijk weinig aan het boek toe te voegen. Het daagt ten slotte uit tot overpeinzingen.

Hieronder formuleer ik enige vragen die je bij *De wereld van Sofie* binnen de basisvorming, in de literatuur- of CKV-lessen zou kunnen stellen en die misschien een extra aanzet leveren tot bovengenoemde overpeinzingen:

1. Lees bladzijde 9 tot en met 12 (tot en met: 'en trok de deur achter zich dicht'). Schrijf eens op hoe het verhaal zou verlopen als jij degene was die op een dag van school naar huis liep en de brief met de vraag 'Wie ben jij' in de brievenbus zouden vinden. Wat zijn de dagelijkse handelingen die voor jou bij het naar huis gaan en het thuiskomen horen en hoe zou jij op het briefje reageren?

2. Lees het eerste hoofdstuk uit. Wat denk je dat de slotregels: 'Ze wist zeker dat de drie raadsels op de een of andere manier verband met elkaar hielden, want tot die dag had ze een heel gewoon leven geleid.' betekenen? Is deze gedachtengang logisch?

(Stel deze vraag ook aan het eind van de behandeling van *De wereld van Sofie*: grote kans dat de antwoorden nu hemelsbreed verschillen met die van de eerste keer.)

3.1. Lees bladzijde 19 tot en met 22. De geheimzinnige filosofieleraar van Sofie vindt filosofische vragen - ook wel 'levensvragen' genoemd - klaarblijkelijk erg belangrijk. Eigenlijk vind hij dat mensen die er niet over nadenken - die zich niet meer kunnen 'verwonderen' - ingeslapen zijn. Vind jij dat ook en waarom?

3.2. Ook als je er niet iedere dag bij stil staat, doen er zich in ieder mensenleven wel situaties voor waardoor je over dit soort vragen (zie pag. 20 - 21) gaat nadenken. Sofie wordt door de mysterieuze brieven wel heel nadrukkelijk in zo'n situatie gebracht, maar het kan natuurlijk ook een ruzie, een tv-soap

of een krantebericht zijn dat je tot nadenken aanzet. Houd de komende week eens bij of er zich situaties voordoen waarbij je je vragen gaat stellen, die boven de feiten uitgaan. Als dat niet lukt probeer je dan enkele situaties voor te stellen waarbij dat zou kunnen gebeuren.

3.3. Denk je dat er antwoorden bestaan op dit soort vragen en waarom? Zijn die antwoorden definitief en universeel?

4. Op bladzijde 22 vergelijkt Gaarder het universum met een wit konijn en de mensen met piepkleine beestjes die diep in de vacht van het konijn wonen. Hoe bedoelt hij dat?

4.1. Waar zou jij je het liefst bevinden als je een beestje op die konijnevacht was? Waarom?

4.2. Waarom willen filosofen omhoog klauteren langs de haartjes?

4.3. Wie is de grote goochelaar?

4.4. Waarom noemt Sofie haar moeder 'stom'? (blz. 28) Vind je dat terecht?

4.5. Ik sprak laatst Sofie's moeder en zij zei me dat 'met die filosofie de ellende pas begonnen was voor Sofie'. En dat terwijl Sofie zegt dat ze gered is door Alberto! (blz. 28) Wie van de twee heeft gelijk en waarom?

5. Op bladzijde 223 tot 228 legt Gaarder op meesterlijke wijze de dynamiek van Galilei uit. Het experiment van de knikker op een hellend vlak laat zich gemakkelijk in de klas uitvoeren. Daarna is het interessant om de bewuste passage te lezen.

5.1. Galilei was meer een natuurwetenschapper dan een filosoof. Toch bezat hij een eigenschap die volgens Alberto Knox van cruciaal belang is om een filosoof te kunnen zijn. Welke eigenschap wordt hier bedoeld? (Het vermogen je te verwonderen, zie p. 23 en volgende.) Waarom is die eigenschap zo belangrijk?

5.2. Probeer een verhaaltje te schrijven waarin je je verwondert over iets dat je eigenlijk heel vanzelfsprekend vindt.

5.3. Ben je je onderwerp nu met andere ogen gaan bekijken en waarom?

5.4. Hoe zou de wereld eruit zien als alle mensen op dit moment ophielden zich nog over het een en ander te verwonderen?

6. (blz. 339) (Sofie:) *'Je hebt ook verteld dat de Fransen altijd iets rationalistischer waren dan de Britten.'*

(Alberto:) *'Dat verschil gaat helemaal terug tot de middeleeuwen. Als de Engelsen het hebben over "common sense", hebben de Fransen het altijd over "evidence". De Engelse uitdrukking betekent letterlijk vertaald "gemeenschappelijk gevoel", de Franse betekent "duidelijkheid" - althans, voor de rede.'*

6.1. Zoek eens op wat rationalisme betekent.

6.2. Waarom maakt dit voorbeeld duidelijk dat de Fransen rationalistischer waren dan de Engelsen?

6.3. Wat kun je uit dit voorbeeld afleiden over de werking en betekenis van 'taal'?

6.4. Lees blz. 282 ('De vorige keer dat we hier zaten...') tot en met blz. 288.

Maas, *De wereld van Sofie* van Jostein Gaarder is longitudinaliteit

Wat is je lievelingsgerecht? Beschrijf eens welke enkelvoudige indrukken samen de complexe voorstelling vormen, die je volgens Locke hebt als je lievelingsgerecht eet.

6.5. En wat zijn in die situatie de primaire en secundaire kwaliteiten?

Het spreekt voor zich. Ieder willekeurig fragment uit *De wereld van Sofie* roept massa's vragen op. Vragen naar de manier waarop jezelf in het leven staat. Het kan een docent nauwelijks moeite kosten om er zelf een paar op te stellen - passend bij het thema of de filosoof die hij wil behandelen - en ze in de les te bespreken.

Jostein Gaarder, *De wereld van Sofie. Roman over de geschiedenis van de filosofie*, Houtekiet/Fontein (Antwerpen 1994) ISBN België: 90 5240 233 X. ISBN Nederland: 90 261 0711 0 Vertaald uit het Noors door Janke Klok, Lucy Pijtersen, Kim Snoeijs en Paula Stevens, verbonden aan het Scandinavisch Vertaal- en Informatiebureau Nederland.



Jacques de Vroomen
Lezen om te leren

Het konijn was boos en niet zo'n beetje. De ezel, de rat en de hond hadden een spelletje hoogspringen gedaan over het kistje waarin het konijn woonde. De domme ezel had zijn aanloop helemaal verkeerd ingeschat en was bovenop het huisje terechtgekomen. Dat lag nu helemaal in duigen. De ezel, de rat en de hond, die zichtbaar te doen hadden met de ellende van het konijn, beloofden ieder een nieuw kistje te timmeren. "Denk erom", riep het konijn hen nog na, "één poot hoog, één kop dik en één lijf lang". Ik lachte want de komische uitkomst was voor-spelbaar. Samen met Bart, zeven jaar, keek ik naar een kinder-vertelling op tv. Bart lachte niet. Hij zag geen problemen, was blij dat het konijn nu drie huizen kreeg.

Literatuur als het rijk der verbeelding. In ons normale leven is een hond een huisgenoot, een soort mens op vier poten. Bij ratten denken we meestal eerst aan rattenvergif en ezels kennen we bijna alleen nog maar van een vakantie in Spanje. In een verhaal worden het gezellige kameraden die honderduit kletsen, soms wat steggelen en samen leuke spelletjes doen. Literatuur is goed, zo lees je in vrijwel ieder aanbevelingsrapport, omdat literatuur voedsel geeft voor de fantasie en daarmee het leven van de lezer verrijkt. Dat is in de laatste eeuw zo vaak opgemerkt dat het bijna een opvatting lijkt van alle tijden. Toch is dat niet het geval. De opvatting dat het lezen van literatuur goed is voor de ontwikkeling van de fantasie stamt uit de romantiek. De fantasiekant van literatuur is in allerlei vormen van boekpromotie zozeer benadrukt dat een andere kant van de zaak onderbelicht is geraakt. Literatuur is ook een uitstekend medium om ons een haarscherp beeld te geven van de werkelijkheid waarin wij of mensen elders op de aardbol leven.

Over Zuid-Amerika worden we met grote regelmaat geïnformeerd in kranten, tijdschriften en door radio en tv. Die bulk aan informatie heeft mij echter heel wat minder geleerd dan één boek: 'Honderd jaar eenzaamheid' van Márquez. Márquez kon iets waarin al die journalisten niet in geslaagd waren, de binnenkant van het Zuidamerikaanse continent zichtbaar maken. Ook over Zuid-Afrika heb ik het meeste geleerd uit een roman: 'Kroniek uit die doofpot' van John Miles. Een verhaal over een moord op

een zwarte politieagent door enkele blanke collega's. Over de waanzin van China's culturele revolutie is door sinologen al in een vroeg stadium geschreven. Voor een wereldbrede spreiding van die inzichten zorgde echter Jung Chang met 'Wilde Zwanen'.

Naar aanleiding van Theo Thijssens 'Kees de jongen' heeft een criticus eens opgemerkt dat dit boek op rijkskosten gratis zou moeten worden verstrekt aan ieder paar dat voor de gemeentelijke huwelijksambtenaar verschijnt. Om hun fantasie te ontwikkelen? Niks geen fantasie, gewoon informatie over hoe kinderen in elkaar zitten en zo geschreven dat de informatie beelden achterlaat die je na lezing nooit meer vergeet.

Leraren verdedigen hun literatuuronderwijs zeer regelmatig met het argument dat literatuur leerlingen brengt naar een gebied dat voor aardrijkskunde, geschiedenis of maatschappijleer terra incognita zou zijn: het rijk der verbeelding. Die literatuurleraren hebben geen ongelijk maar zijn wel te bescheiden. Literatuur vermag veel meer. Als bron van informatie over het menselijk bedrijf biedt de literatuur mogelijkheden waar geen wetenschapper toe in staat is.

En wat doen we met Bart die op het einde van die tv.-vertelling ontdekte dat het konijn met drie onmogelijke huizen zat? Bart heeft door literatuur een beetje logisch denken geleerd.

Dat kun je dus ook nog van verhalen leren.

